

Науменко С. І.

Музичне мистецтво як соціальне явище

У статті з позиції психології та медицини розглядаються проблеми впливу музики на індивіда та природу його музичної обдарованості, роль та місце півкуль головного мозку в структурі обдарованості та надається визначення дефініції «музична обдарованість».

Ключові слова: музична обдарованість, синтез, простір, час, емоція.

Актуальність. Мистецтво з давніх часів займало значне місце в житті як суспільства, так і окремої людини. Коли людина була більш відкрита природі і вважала себе гармонійною часткою Всесвіту, а не його володарем та переможцем, як це відбувається в наш час, мистецтво було невід'ємною і необхідною частиною її життя. Людина творила мистецтво, яке, у свою чергу, живило людину.

Метою статті є аналіз існуючих поглядів на проблему впливу музичного мистецтва на психіку художньо обдарованої людини.

Особливе місце серед мистецтв займала музика. Можна погодитися з думкою Густава Гесс де Кальве щодо походження та роль музики у житті людини, яка була висловлена ним у статті "Про музику, її цілі й дію". В ній автор пише, що всі мистецтва як часу або виразу, так і простору походять з особливих почуттів, на які кожен з них чинить взаємну дію. Але найзручнішим для сприймання вражень є слух. Саме тому всілякі враження, які продуку-

ються через нього на внутрішні почуття, бувають сильнішими, ніж ті, які отримуються завдяки іншим рецепторам.

Погоджуючись з думкою Гесса де Кальве про природу і походження музики, підкреслимо, що у диких народів, що зберегли свою культуру у первинному вигляді до наших часів, музика і досі займає чи не лідуючу позицію в житті суспільства. З цього стає можливим зробити висновок, що походження музики відноситься до однієї епохи з народженням людини.

Дійсно, музика посідала в житті суспільства особливе місце. Її слухали для насолоди і натхнення; нею виховували та лікували; з нею порівнювали громадське життя, вважаючи, що життя — то оркестр, в якому кожній людині, як і інструменту в оркестрі, відведено свою роль. Мабуть через це Піфагором, як згадують його учні, були спеціально підібрані певні мелодії та ритми, які необхідним чином впливали на формування духовності молоді (функція корекції внутрішнього стану людини).

Разом з тим, Платон вважав, що міць та сила держави залежить від того, яка музика в ній звучить, де найбільш важлива роль була надана саме ладам та потужному впливу ритму. Розглядаючи сучасні аспекти розвитку суспільства у світовому масштабі, з цим твердженням є можливість повністю погодитися. Так, коли держава дозволяє використовувати без будь-яких обмежень музичну «вакханалію» (механістичність ритмів, відсутність мелодійного матеріалу як такого, використання фізіологічно збуджуючих ритмів та тембрів електроінструментів тощо), молодь, на яку спрямован цей потужний вплив, реагує бездуховністю, агресивністю, жорстокістю, девіантною поведінкою та іншими протиправними діями.

Саме Аристотель, надаючи мистецтву збагачуючу функцію, розробив свою теорію катарсису. Він вважав, що коли людина глибоко переживає твори мистецтва (особливо трагедію), в її внутрішньому світі відбувається очищення від хворобливого афекту, душа піднімається над проблемами та сягає вершин буття. З цього стає зрозумілим, що перші паростки напрямку сучасної європейської психології мистецтва з'явилися саме в роботах грецьких філософів.

В Древньому Китаї музика складала дуже важливий елемент виховання і входила до перелику наук, які були обов'язковими для вивчення. В східній натурфілософії ("Люйші чуңцю", III ст.

до н. е.) цей вид мистецтва розглядався як символ порядку і цивілізації, який привносився в хаотичне середовище задля створення в соціумі певної структури, норми, ієрархії, тобто для гармонізації суспільного життя. В Індії, як і в Китаї, древні лікарі використовували музику як суто лікувальний засіб.

Середні віки ознаменувалися початком усвідомленого підходу до пояснення багатьох музичних явищ з точки зору їх відповідності до темпераменту людини (А. Кірхер, І. Кванц та ін.). І. Кванц вважав, що виражене в музиці сильне почуття можна визначити за такими ознаками, як тональність, ритм, тембр.

Вчені різних галузей науки і надалі продовжують вивчати саме природу різнобічного впливу мистецтва, особливо музики, на людину, її психіку, творчість тощо. Але саме суб'єкти творчого процесу (з притаманними саме для них особливостями прояву продуктивності) досліджуються на науковому рівні, нажаль, замало.

Митець спроможний відтворювати на практиці лише те, що було ним відчуте, спочатку, на тонкому духовному рівні. Цієї думки ще у свій час дотримувався Леонардо да Вінчі. Таким чином, людина без чуттєвого пізнання світу та речей, що її оточують, не може пізнати світ. Питання лише в тому, *як саме і чому саме так*, а не інакше, людина-митець пізнає світ. Ми пізнаємо свою історію та все, що нас оточує, перш за все, не з окремих фізичних фор-

мул або математичних законів, а з творів мистецтв, їх чуттєвого змісту.

На підставі цього саме з другої половини XIX ст. різні вчені починають вивчати не тільки вплив мистецтв на психофізіологію людини, її духовну сферу, але й сам феномен художньої обдарованості людини (В. Бехтерев, Н. Бернштейн, К. Бюхер, Г. Гельмгольц, Г. Россолімо, П. Сімонов, Б. Теплов та ін.). З'явилися, навіть, нові напрямки досліджень щодо впровадження у наукову практику процесу усвідомленого вивчення показників впливу музики на людину та її почуття (музична психотерапія, психокорекція засобами музики та ін.). Усе це ще раз доводить, що музика є невід'ємною органічною частиною життя людини, яка є як біологічною істотою, так і творчою особистістю. З цих причин завжди буде виникати багато питань з боку мистецьких та психологічних наук щодо вивчення «людини» та її сутності.

У психологічній літературі ще не існує єдиного тлумачення поняття "обдарованість", а тим більше єдності поглядів відносно її природи: вроджена вона чи набута, яка її структура, зміст та ін. Вивчення цього феномену відбувалося переважно з мистецьких, філософських та педагогічних позицій, що призвело до різних, а іноді й полярних поглядів на проблему. Єдине, в чому виявляється однаковість думок, — це розуміння ролі художнього виховання у формуванні твор-

чого потенціалу людини та її духовності через емоційну сферу. Б. Додонов дотримався думки, що «в мистецтві – і в творчій, і виконавській, "споживчій" діяльності людей — емоції відіграють особливо важливу роль. Вони не лише спонукають суб'єкта до активності, не тільки активізують всі інші його процеси, а й пов'язують їх у єдине ціле, визначаючи русло, по якому повинні діяти акти сприймання, уявлення та мислення».

Від багатства і глибини переживань митця великою мірою залежить різноманітність аспектів, через які світ розкриває йому своє обличчя. Обдарованість як одна з фундаментальних властивостей індивіда не завжди проявляється активно і повно саме через те, що обдаровані люди здебільшого поліздібні, і тому важко виявити провідну спрямованість їх таланту. Так, В. Гете, М. Мюссе, А. Франс, У. Теккерей, М. Лермонтов, Т. Шевченко, М. Гоголь, О. Бородін, П. Тичина, С. Ріхтер та багато інших митців малювали, писали вірші, повісті, були акторами, інженерами, хіміками.

Правильному визначенню обдарованості може допомогти знання природи, структури та форм її виявів у тій чи іншій галузі. Переконувати в необхідності вивчати обдарованість особливо в дошкільному віці, коли над дитиною ще не тяжіють знання, вміння та навички, недоречно. Вважаю, що думка Н. Бехтерєвої найбільш повно розкриває сутність цього поняття:

«те, що функціонує без навчання і є обдарованість».

Проблема обдарованості тісно пов'язана з закономірностями специфіки побудови та роботи мозку людини. На сучасному етапі розвитку науки добре вивчено проблему функціональної спеціалізації півкуль у пізнавальній діяльності людини. Встановлено, що вони не є просто дублерами. Кожна з півкуль виконує різні функції, але постійно доповнює одна одну.

Загально визнано, що аналітична, знаково-опосередкована стратегія пізнання характерна для роботи лівої півкулі; синтетична, образно опосередкована — для правої. Природно, що функціональні властивості півкуль, а точніше ступінь їх індивідуального прояву та особливості співвідношення між ними є внутрішніми своєрідними умовами розумової обдарованості, а також спеціальних її видів (просторових, звукових тощо). Але мозок працює як одне ціле, водночас, разом зі спеціалізацією півкуль відбувається їх інтеграція або білатеральна взаємодія. Цей процес може відбуватися по-різному: краще або гірше. Тому й виникла гіпотеза про ефективну білатеральну взаємодію як біологічну основу обдарованості. В цій гіпотезі особливе значення відводиться ролі субдомінантної правої півкулі (В. Ротенберг, С. Бондаренко).

Передбачається, якщо людина з домінуванням лівої півкулі (праворука) зможе якнайкраще використати особливості своєї

правої півкулі, тим більш вражаючим буде прояв їх можливостей:

- думати одночасно про різні питання;
- залучати більше мозкових ресурсів для вирішення проблеми, яка її цікавить;
- одночасно порівнювати та протиставляти якості об'єктів, які вичленовуються стратегіями кожної півкулі.

При дослідженні обдарованих дітей виявилось, що в них трохи менше виражено домінування лівої півкулі. Крім того, шкільна встигаємість також вища у дітей з помірною перевагою правої півкулі. Функція "правокульових" компонентів мислення — миттєве охоплення великої кількості суперечних з точки зору логіки зв'язків і формування за рахунок цього цілісного та багатозначного контексту. Тому роль "правокульової" стратегії пізнання, яка проявляється у здібності охоплювати безліч зв'язків і варіантів в багатозначному контексті, робить її найважливішим учасником творчого процесу.

Від "правокульовості" (перевага першої сигнальної системи) або "лівокульовості" (перевага другої сигнальної системи) багато в чому залежить співвідношення емоційного та понятійного у психіці. Отже, індивідуально-психологічні відмінності такого роду певним чином характеризують своєрідність обдарованості.

Л. Венгер, наприклад, вважає, що критерієм обдарованості слугує рівень інтелектуальної діяльності; у дітей з затримкою

розумового розвитку має місце і затримка розвитку образотворчої діяльності, ступінь цієї затримки дуже точно відповідає ступеню дефекту розумового розвитку [1]. З цією думкою важко погодитись, тому що саме слабкий рівень розвитку художніх здібностей (як вроджених властивостей) затримує інтелектуальний розвиток, а не навпаки.

Й. Гете в свій час писав, що музична обдарованість є тим "сушим", що не ділиться на "розум без остатку". Разом з тим А. Юркевич зазначає, що для високого рівня розвитку творчих здібностей необхідний рівень розумового розвитку вище середнього (IQ не нижче 120), але, коли інтелектуальний рівень дуже високий (наприклад IQ — 170, 180), то це, як і при недостатній його величині, може заважати творчості, тобто вплив на становлення творчих здібностей знову буде негативним.

На наш погляд, обдарованість завжди несе в собі властивості різних видів, тобто вона завжди полімодальна. Не може бути чисто "інтелектуальної обдарованості", або чисто "художньої". Вона існує і може існувати тільки в гармонійному поєднанні, як і обидві півкулі мозку. Інакше порушується гармонійність поєднання і відбувається відхилення від "норми", руйнується цілісність явища, регресує особистісні якості людини. Питання полягає лише в тому, що є провідним у цій єдності, яка його сила.

Хіба можна сказати, що О. Бородін не був інтелектуально обдарованим, або Леонардо да Вінчі мав слабкий інтелект? Можна навести безліч прикладів, коли саме гармонійне поєднання декількох видів обдарованості обумовлювали справжні таланти в тому чи іншому виді творчості (Леонардо да Вінчі, О. Бородін, Ф. Кюрі, Н Бор, А Ейнштейн та інші). У цьому випадку ми матимемо на увазі їх гармонійне поєднання, а не рівнозначність різних видів обдарованості в одній людині.

Питання про співвідношення «емоційного» та «понятійного» постійно супроводжує дослідження здібностей людини. До нього можна приєднати й питання про роль психомоторного компонента у феномені як художньої обдарованості, так і інших видів обдарованості. Так, І. Курбатова, яка вивчала зазначене питання на матеріалі музичних здібностей, а саме через рівень успішності навчання гри на фортепіано, підсумовує, що результати дослідження «свідчать про необхідність пильної уваги дослідників до потенціалу людини, до організації її моторики, і тому ще не раз необхідно піднімати проблему недооцінювання ролі правої півкулі у розвитку творчого потенціалу учнів масової школи».

«Понятійний» та «емоційний» компоненти вона вимірювала за особистісним вимірювальником Кеттела. Порівняння особистісних профілів по трьох групах досліджуваних (учні масової школи, учні

школи з естетичним напрямком та музичної школи) за її даними виявило статистично значимі відмінності.

Аналізуючи погляди дослідників відносно художньої обдарованості у різних видах мистецтв, можна бачити, що її вивчення дійсно є психологічною проблемою, тому питань, на які може дати відповіді психологія, дійсно існує дуже багато. Проблема художньої обдарованості безпосередньо пов'язана з тим, що історія життя дає нам дві картини нашого життя: наукову і художню. Якщо особливістю наукової картини світу є перш за все деяка система фундаментальних абстрактних об'єктів, то художня картина забезпечує саме цілісний, синтетичний погляд на світ і тим самим розкриває такі особливості та сторони відображуваного (людина, природа, події тощо), які на сучасному рівні розвитку науки недоступні аналітичним методам дослідження.

Тому художню картину світу можна визначити як відображення всіма засобами та видами мистецтв цілісного синтетичного уявлення про конкретно-історичну дійсність в межах певних просторово — часових діапазонів (історична формація, епохи, періоди та ін.) Якщо наука несе в собі конкретно-прикладне значення, яке підпорядковується головному завданню — виживанню людини, поліпшенню її життя, здоров'я тощо, то у художньої діяльності завдання зовсім інші. Вони спрямовані на духовне, інтелектуальне та соціальне ста-

новлення особистості, яка б усвідомлювала себе часткою всесвіту в усій його цілісності та працювала над його удосконаленням, а не на руйнацію.

Велике, якщо не провідне, значення у природі художньої обдарованості мають особливості сприймання, уяви та переживання індивідом простору та часу. Категорії відносяться до числа загальних та універсальних, оскільки являються формами існування матерії. Світ творів мистецтв, який є художньо-образним відображенням світу, також співвідноситься з об'єктивними закономірностями, в тому числі і з просторово-часовими. Простір та час, за висловом А. Гуревича, утворює "концептуальний та чуттєвий інвентар культури". Простір і час у мистецтві являються дійовими засобами створення психологічної атмосфери твору. В той же час вони дуже своєрідно проявляються у функціонуванні художньої "психомоторики" — точного визначення "на слух", "на око" тощо.

В. В. Клименко, наприклад, висловлює думку про те, що психомоторна діяльність є не простим інструментом розвитку таланта, а спирається на вроджену до певного виду творчої активності (малювання, гра на музичних інструментах, танок) [4].

Висновки. Таким чином, виходячи з досягнень різних галузей науки (психофізіології, психології, біології тощо), дозволимо собі висловити власний погляд на природу феномену художньої обдаровано-

сті: художня обдарованість є вродженою безумовно рефлексивною та психомоторно-емоційною властивістю суб'єкта.

Література

1. Венгер Л. А. Педагогика способностей / Л. А. Венгер. — М. : Знание, 1973. — 96 с.
2. Голубева Е. А. Способности и индивидуальность / Е. А. Голубева. — М., 1993.
3. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. — М., 1972. — 228 с.
4. Клименко В. В. Психологія творчості: Навчальний посібник. / В. В. Клименко. — К. : Центр навчальної літератури, 2006. — 480 с.
5. Леонардо да Винчи. Избранные произведения / Л. да Винчи. — Л., 1935. — Т. 2. — 228 с.
6. Марютина Т. М. Биологическое созревание и психическое развитие. Психология одаренности детей и подростков. / Т. М. Марютина. — М., 1996. — 326 с.
7. Науменко С. И. Индивидуально-психологические особенности музыкальности / С. И. Науменко // Вопросы психологии. — 1982. — № 5. — С. 52-60.
8. Ротенберг В. С., Бондаренко С. И. Мозг, обучение, здоровье / В. С. Ротенберг, С. И. Бондаренко. — М., 1989. — 322 с.
9. Юркевич В.С. Светлая радость познания / В.С. Юркевич. — М., 1997. — 256 с.
10. Karma K. Ability to Structure Acoustic Materials as a Measure of Musical Attitude 5. Summary and Conclusions 33 Research Bulletin, 1980. — 354 p.

В статье с позиций психологии и медицины рассматривается влияние музыки на индивидуума, на природу музыкальной одаренности; роль и место полушарий головного мозга в структуре одаренности; дается определение музыкальной одаренности.

Ключевые слова: музыкальная одаренность, синтез, пространство, время, эмоция.

The article from the standpoint of psychology and medicine examines the influence of music on the individual, the nature of musical talent; interaction of the cerebral hemispheres in the structure of giftedness; defines musical talent.

Key words: musical talent, synthesis, space, time and emotion."